

ЯДРА ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИХ МІКРОПОЛІВ ПОЧАТКОВОСТІ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Смеречинська О.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

У статті досліджені дієслівні лексеми, що виражають семантику початку дії чи процесу в українській та німецькій мовах на основі аналізу творів художньої літератури. Проаналізовано спільні та відмінні риси в обох мовах. Дослідження проведене в рамках теорії про функціонально-семантичні поля.

Ключові слова: функціонально-семантичне поле, акціональне значення, аспектуальне значення, початковість дії, ядро поля.

Постановка проблеми. Акціональна та аспектуальна семантика знаходиться в центрі уваги лінгвістів різних країн не одне десятиліття. Багатоплановість проблематики спонукає мовознавців до щораз нових досліджень, багато питань досі залишаються без відповіді. Особливо актуальними є дослідження, що полягають у виявленні засобів вираження аспектуальної та акціональної дієслівної семантики у різних мовах. Контрастивне дослідження функціонально-семантичного мікрополя початковості в українській та німецькій мовах важливе для виявлення спільних та відмінних рис з огляду на те, що ці дві мови мають відмінну граматичну структуру – українська мова має граматичну категорію виду дієслова, а німецька мова – ні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початковість дії в англійській мові розглянута в роботі Божеску М.Г. [1], контрастивне зіставлення німецької та російської мов проводила М.Г. Гашкова [4]. Основні поняття аспектології, зокрема акціональна семантика описані на основі російської мови у роботі Анни А. Залізняк, О.Д. Шмельова [5]. Ґрунтовних зіставних досліджень цієї проблематики на основі німецької та української мов наразі немає.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення дієслівних лексем, що виражають семантику початковості дії й відносяться до ядра функціонально-семантичного мікрополя початковості дії як в німецькій, так і в українській мовах.

Виклад основного матеріалу. Сама теорія поля запозичена у мовознавстві з фізичної теорії електромагнітного поля, для якого характерні такі поняття як ядро, периферія, напруження, затухання, тяжіння, сила та ін. Всі існуючі поля тією чи іншою мірою є «конституантами складної і специфічної для кожної мови картини світу» [6, с. 61]. Функціонально-семантичні поля відображають певну «зону смислів» та інтегрують на підставі реалізації тієї ж функції різномовні мовні засоби, які відображають цю зону. Такі поля виступають у вигляді двосторонньої, змістово-формальної єдності та охоплюють різномовні засоби мови [2, с. 347].

Використання функціонально-семантичних полів особливо важливе для зіставних досліджень – за їх допомогою можна виявити всі засоби вираження досліджуваної семантичної категорії у порівнюваних мовах. Тут порівнюються не просто певні одиниці, а їх функції, завдяки чому можна виявити приховані граматичні категорії, що заховані у значеннях слів і синтаксичних зв'язках слів у реченні [7, с. 15-18]. Виділення функціонально-семантичного поля надає можливість розглядати

особливості його структурування в різних мовах, а також розподіл значень цього поля між різними рівнями мови та індивідуальну рису кожної окремої мови [7, с. 18-19].

Мікрополе початковості дії, до якого відносяться всі мовні засоби, які тією чи іншою мірою виражають семантику початку дії, виступає складовою частиною функціонально-семантичного поля граничності дії. Акціональне значення початковості пов'язане зі дієслівною семантикою фазовості, де загалом можна виділити початкову, серединну і кінцеву фази певної дії, процесу чи стану. Категорія початковості дії позначає як настання раптової моментальної дії, так і початок певної тривалої дії чи стану. Початок певного гомогенного процесу чи стану відносять до інхотативного роду дій, а початок певної моментальної дії – до інгресивного роду дії [5, с. 89-92]. Загалом для категорії початковості дії характерними є семи граничності; визначеності її межі зліва (з початку дії чи стану); одноразовості; багаторазовості.

У цій статті будуть розглянуті дієслівні лексеми, значення яких полягає у позначенні власне початку певної дії чи ситуації і які утворюють ядро функціонально-семантичного мікрополя початковості дії. Результати дослідження базуються на аналізі творів художньої літератури, а саме романів В. Schlink «der Vorleser», Ф. Kafka «Amerika», Л. Дереш «Поклоніння ящірці» та їхніх перекладів на українську та німецьку мови відповідно.

В українській мові початок дії позначають найчастіше дієслова: *почати/початись, розпочати/розпочатись*¹. В німецькій мові до таких дієслівних лексем відносяться насамперед *anfangen (mit etw.)* і *beginnen*. Ці українські та німецькі дієслова є інгресивними і поєднуються у переважній більшості з іменниками, що позначають певні події, стани або види діяльності. Наприклад:

(1) «Das Seminar **begann** im Winter, die Gerichtsverhandlung im Frühjahr» (Schlink, 87). – «Семінар **почався** взимку, судовий процес – навесні» (Шлінк, 87).

(2) «Es **hat** damit **angefangen**, dass Brunelda mich ausgezankt hat, weil ich die Wohnung nicht sauber genug halte» (Kafka, 257). – «**Почалося** все з того, що Брунелда на мене визвірилася, бо я, бач, не утримую помешкання в належній чистоті» (Кafka, 211).

(3) «Kaum war er bei der Gasthaustüre, **begann** der Kandidat im Schein der nun im engen Kreis um ihn gehaltenen Automobillaternen seine Rede» (Kafka, 271). – «Тільки-но порівнявшись із дверима закладу, кандидат **розпочав** у світлі тепер уже вузького кола автомобільних ліхтарів нову промову» (Кafka, 223).

У (1) та (3) реченнях дієслово *beginnen* та його українські відповідники *початись, розпочати* ви-

¹ Українські дієслова недоконогоного виду *починати/починатись* і *розпочинати/розпочинатись* не беруться тут до уваги, оскільки вони виражають або ітеративне, або актуально-процесуальне значення, а тому знаходяться поза межами цього дослідження.

ступають у поєднанні з іменниками *das Seminar/ семінар* та *die Rede/промова*, що позначають тривалі, проте обмежені в часі подію та процес, в яких легко можна визначити початкову, серединну або ж кінцеву фазу перебігу. У (3) прикладі значення початковості додатково підсилюється підрядним реченням часу зі сполучником *kaum*, яке ще більше уточнює момент початку дії. У (2) прикладі дієслово *anfängen* та його український відповідник *початися* пов'язані з підрядними додатковими реченнями, в яких описаний тривалий процес.

Аналіз зібраних прикладів показав, що німецькі дієслова *anfängen* і *beginnen* завдяки контексту можуть виражати крім семантики початку також додаткове значення. Так, у (4) і (5) прикладах дієслова *beginnen* і *anfängen* вживаються в якості дієслів говоріння з семантикою початковості, що підтверджує вихідний український текст, у якому використано дієслово *доконого* виду *заговорити*:

(4) «- Знаєш, Миську, – **заговорив** Хінні *нісдя дозгої мовчанки* (...)» (Дереш, 30). – «- Weisst du, Misko, – **begann** Hippie *nach langem Schweigen* (...)» (Deresch, 36).

(5) «Ну, за Дюка можеш не хвилюватися, – спробував його *втішити*, відчуваючи, що *оїне-спроста заговорив раптом* Хінні про Федю» (Дереш, 31). – «Na ja, wegen Djuk mach dir keine Sorgen, – versuchte ich ihn zu beruhigen, denn ich spürte, dass Hippie nicht einfach-nur-so davon **angefangen hatte**» (Deresch, 37).

Виявлено також інші приклади – так, у (6) реченні дієслово *anfängen* використовується у якості редукованої форми від предиката *anfängen zu arbeiten*, де дієслово *arbeiten* упущено. Це підтверджує український переклад, де використано конструкцію з семантикою початковості – *стати працювати*:

(6) «Ich ließ mir eine Weile Zeit; Gertrud **fang** sofort als Richterin an, hatte alle Hände voll zu tun, und wir waren froh, dass ich zu Hause bleiben und mich um Julia kümmern konnte». (Schlink, 171) – «Я дав собі трохи часу: Гертруд одразу **стала працювати** суддею, мала повні руки роботи, і ми раділи, що я можу сидіти вдома й доглядати за Юлею» (Шлінк, 164).

В українській мові на позначення початковості дії використовуються крім згаданих вже *почати/початися* і *розпочати/розпочатися* також інгресивні дієслова *взятися за щось*, *взятися до чогось*, які вживаються з віддієслівними іменниками, що позначають певні тривалі процеси:

(7) «Am nächsten Tag bestand Karl darauf, gleich seinen Dienst anzutreten, obwohl ihm die Oberköchin diesen Tag für die Besichtigung von Ramses freigeben wollte. Aber Karl erklärte offen, dafür werde sich noch Gelegenheit finden, jetzt sei für ihn das Wichtigste, mit der Arbeit **anzufangen** (...)» (Кафка, 154). – «Наступного дня Карл наполіг на тому, *щоби відразу заступити на службу*, хоча надкухарка збиралася подарувати йому цей день на оглядини Рамзеса. Та Карл відверто заявив, що для нього *ще з'явиться нагода*, тепер же для нього найважливіше **взятися до роботи** (...)» (Кафка, 126).

(8) «Es ist hier eben noch viel zu bauen», sagte der Diener, «man **hat** zwar mit dem Umbau schon **angefangen**, aber es geht sehr langsam» (Кафка, 85). – «Та тут *ще будувати й будувати*, – сказав служник, – *хоча за перебудову вже **взялися***, але рухається вона дуже поволі» (Кафка, 70).

В німецькій мові існують також інші дієслова, що в певних контекстах замінюють інгресивні *anfängen* і *beginnen*, а саме: *einsetzen* («[в певний

момент часу раптово або знову] почати»), *anlaufen* («почати»), *einleiten* («поставити щось на початок і розпочати з цього»), *eingreifen* («рішуче у щось вклучитись») [8]:

(9) «(...) *буцим* назвали озеро на честь Зигфриди, донечки страшної відьми Ядвіги; *тільки-но* та зализла у воду, як *відразу ж почалися* перші місячні» (Дереш, 47). – «(...) *der See trug seinen Namen zu Ehren von Siegfrieda, der Tochter der fürchterlichen Hexe Jadwiga; als diese bei Mondschein ins Wasser stieg, setzte ihre erste Monatsblutung ein*» (Deresch, 53).

(10) «I після напруженої роботи в Казимежі по вулиці Сестер Василянок, 149 вони почали давати концерти. Ну, і *машина запрацювала*» (Дереш, 64). – «Und nach anstrengender Arbeit in Kazimierz, *Schwestern-Wasyljanok-Straße 149, begannen sie Konzerte zu geben. Na ja, und die Sache lief an*» (Deresch, 68).

(11) «Höre, Karl, so wie ich die Sache übersehe, bin ich noch froh, dass der Oberkellner keine Untersuchung **einleiten** will (...)» (Кафка, 205). – «Послухай, Карле, як я бачу цю справу, Ти мав би *тільки тішитися*, що надкельнер не хоче **розпочати** розстеження (...)» (Кафка, 169).

(12) «Karl dachte gern, wenn er irgendwohin kam, darüber nach, was hier verbessert werden könnte und welche Freude es sein müsste, sofort **einzugreifen**, ohne Rücksicht auf die vielleicht endlose Arbeit, die es verursachen würde» (Кафка, 335). – «Карл любив, *заходячи кудись, поміркувати, що би тут можна було полішити і яку радість могло би справити відразу за це **взятися***, *попри огром роботи, яку воно, мабуть, спричинить*» (Кафка, 254).

У (9) прикладі значення початковості, підсилене обставиною *відразу ж*, передається в німецькому перекладі лише дієсловом *einsetzen*, що додатково виражає також значення раптовості. У (10) реченні дієслово *anlaufen* вибране відповідником до українського дієслова з інхотативним значенням *запрацювати*. В (11) та (12) прикладах німецькі *eingreifen* та *einleiten* перекладені дієсловами з семантикою початковості *розпочати* та *взятися* за.

Окремо варто також згадати дієслівні лексеми, що позначають початок руху – *рушити, вирушити*, а також більш інтенсивні *кинутися, рвонутися*, які разом із початковістю виражають також значення одноразовості й одноактності в українській мові; та *aufbrechen* в німецькій мові. Приналежність цих дієслів до засобів вираження семантики початковості дії підтверджують тлумачні словники. Так, згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови одним із значень дієслова *рвонутися* є «поривчасто, раптово рушити, різко почати рух»; *кинутися* – «поспішно, із завзяттям, запалом братися за що-небудь»; *рушити* – «починати рух, пересування, переміщення»; *вирушити* – «починати йти, їхати» [3]; одним із значень дієслова *aufbrechen* згідно зі словником Duden. Universalwörterbuch є «вирушати в дорогу» [8]. Наведемо кілька прикладів із художньої літератури:

(13) «Wir **brachen** am Ostermontag auf» (Schlink, 52). – «Ми **вирушили** в понеділок» (Шлінк, 57).

(14) «Damit deine Dpfel Luft bekommen», sagte er und **lief zurück**» (Кафка, 334). – «Щоб твої яблучка *трохи подихали*, сказав він і **кинувся** навтьоки» (Кафка, 253).

(15) «Позаду мене **рвонуло** відразу троє – Федя, косий Серій і третій покидьок, Вася» (Дереш, 101). – «Gleich zu dritt **stürzten** sie mir nach – Fedja, der schiefe Sery und noch eine Mißgeburt, Wasja» (Deresch, 105-106).

У (14) та (15) прикладах початковість дії передається в німецьких реченнях лише завдяки контексту. У (14) реченні це безпосередня послідовність граничних дій, а в (15) – одноразовість події, що передається фразою *відразу троє – gleich zu dritt*, а також сам ширший контекст, завдяки якому зрозуміло, що початок руху відбувся після низки інших подій.

Частотність вживання дієслівних лексем, що позначають початок певної дії чи процесу, у проаналізованих художніх творах можна зобразити у вигляді таблиць:

Таблиця 1

Дієслова, що позначають початок дії в німецькій мові

Дієслівні лексеми	Кількість	%
<i>beginnen</i>	5	22,7
<i>anfangen</i>	4	18
<i>eintreten</i>	3	13,6
<i>einleiten</i>	2	9
<i>eingreifen</i>	1	4,5
<i>einsetzen</i>	1	4,5
<i>anlaufen</i>	1	4,5
<i>aufbrechen</i>	5	22,7
Всього:	22	≈ 100%

Таблиця 2

Дієслова, що позначають початок дії в українській мові

Дієслівні лексеми	Кількість	%
<i>початись</i>	9	18
<i>почати</i>	5	10
<i>взятися за + іменник</i>	4	8

<i>взятися до + іменник</i>	3	6
<i>розпочати</i>	2	4
<i>розпочатися</i>	1	2
<i>рушити</i>	13	26
<i>кинутися</i>	9	18
<i>вирушити</i>	2	4
<i>рвонутися</i>	2	4
Всього:	50	100%

Висновок. Проведений аналіз прикладів з художньої літератури показав, що як в українській, так і в німецькій мові існує цілий ряд дієслівних лексем, що виражають семантику початковості. В українській мові виділено 6 дієслів, що є носіями семантики початку дії/процесу, в німецькій – 7. Як в українській, так і в німецькій мові ці дієслівні лексеми поєднуються з іменниками, що позначають певні тривалі процеси чи події, в яких логічно можна виділити початкову, серединну і кінцеву фази. Окремо також виділені дієслова, що позначають початок руху – в українській мові знайдено 4 дієслова з цією семантикою, в німецькій – 1 дієслівна лексема. Відмінна кількість виявлених прикладів із зазначеними дієсловами, а саме 50 прикладів в українській мові, та 22 приклади – у німецькій, пояснюється тим, що в німецькій мові для вираження акціональних значень набагато частіше використовуються різні фразеологічні та синтаксичні конструкції, а також сам контекст, ніж в українській мові, де акціональна та аспектуальна семантика виражається в першу чергу самим дієсловом. Таким чином вважаємо, що контрастивне дослідження засобів вираження акціональної та аспектуальної семантики в українській та німецькій мові потребує подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Божеску М. Г. Інгресія та інхотивність як кореляти зачинної фазовості у сучасній англійській мові / М. Г. Божеску. – Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – 2007. – 20 с.
2. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1987. – 348 с.
3. Великий тлумачний словник СУМ / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь, 2009. – 1736 с.
4. Гашкова М. Г. Средства репрезентации начинательного и смягчительного способов действия в немецком языке в сопоставлении с русским: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.20/ Уральский государственный педагогический ун-т. / М. Г. Гашкова. – Екатеринбург, 2003. – 20 с.
5. Зализняк Анна А., Шмелев А. Д. Лекции по русской аспектологии / Анна А. Зализняк, А. Д. Шмелев. – München: Otto Sagner Verlag, 1997. – 151 s.
6. Калько М. І. Категорія аспекту кризь призму поля візуального сприйняття Р. Арнгейма (на матеріалі української мови) / М. І. Калько // Мовознавство. – 2007. – № 6. – С. 60-68.
7. Кочерган М. П. Теорія функціонально-семантичного поля і її застосування в зіставному мовознавстві / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2007. – № 4-5. – С. 13-19.
8. DUDEN Deutsches Universalwörterbuch. – 3., völlig neu bearb. und erw. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 2002. – 1816 s.

Ілюстративний матеріал:

9. Дереш Л. Поклоніння ящірці. – Харків: «Фоліо», 2009.
10. Кафка Ф. Зниклий безвісти. – Київ: Критика, 2009.
11. Шлінк Б. Читець. – Київ: «Основи», 2005.
12. Deresch L. Die Anbetung der Eidechse oder Wie man Engel vernichtet. – Berlin: Suhrkamp, 2006.
13. Kafka F. Amerika. – Харків: «Фоліо», 2003.
14. Schlink B. Der Vorleser. – Zürich: Diogenes, 1997.

Смерчинська О.В.

Национальный университет «Львовская политехника»

ЯДРА ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИХ МИКРОПОЛЕЙ НАЧИНАТЕЛЬНОСТИ ДЕЙСТВИЯ В УКРАИНСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

У статье исследованы глагольные лексемы, которые выражают семантику начала действия или процесса в украинском и немецком языках. Проанализировано общие и отличительные черты в обеих языках. Исследование произведено в рамках теории о функционально-семантических полях.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, акциональное значение, аспектуальное значение, начинательность действия, ядро поля.

Smerechynska O.V.

Lviv Politechnic National University

THE CORE OF THE FUNCTIONAL-SEMANTICAL MICROFIELD OF THE BEGINNING OF AN ACTION IN UKRAINIAN AND GERMAN LANGUAGES

Summary

The verbal lexems which are expressing the semantical meaning of the beginning of an action or process in the Ukrainian and English are investigated in this article. Common and different properties are analysed in both languages. The investigation is done using the theory of functional-semantical field.

Keywords: functional-semantical field, actional meaning, aspectual meaning, beginning of an action, core of the field.